

Artikel: Hals- og håndsret 1400-1660

Hals- og håndsret 1400-1660

Hals- og håndsret kan ses som kulminationen på den kongelige uddelegering af sagefaldet til adelen i løbet af middelalderen. Med hals- og håndsretten opnåede adelen ikke blot retten til at oppebære det fulde sagefald af deres undergivne, men også retten til selv at retsforfølge og eksekvere livs- og legemsstraffe over dem. Begrebet "hals- og håndsret" stammer fra tysk retssprog og henviser til netop korporlige afstraffelser, som bl.a. kunne omfatte halshugning og afhugning af hænder.

Hals- og håndsrettens indførelse

Kongelige privilegier på hals- og håndsret til individuelle herremænd kendes i Danmark i 1400-tallet. Først i 1500-tallet blev hals- og håndsretten imidlertid en ret for adelen som helhed. Der er i forskningen uenighed om, præcist hvornår dette skete. Meget taler for at bestemme året til 1523, da Frederik 1's håndfæstning fra samme år overdrog den samlede adel "al kongelig ret" over deres undergivne. "Al kongelig ret" var et begreb, som adelen ifølge flere samtidige kilder betragtede som ensbetydende med hals- og håndsretten. Allerede i 1513 var rigsrådet blevet overdraget "al kongelig ret" over deres undergivne, og noget nær det samme gjaldt den menige adel (adelen udenfor rigsrådet), om end med en mindre undtagelse. Vi skal dog frem til Christian 3's håndfæstning 1536, før hals- og håndsretten eksplicit omtales som noget, der er overdraget til hele adelstanden. Selvom man som nævnt kan argumentere for, at adelens hals- og håndsret gik tilbage til 1523 eller 1513, var det under alle omstændigheder af stor betydning for hals- og håndsrettens indhold, at området for livs- og legemsstraffe udvidedes kraftigt efter reformationen (fx indførtes der 1537 dødsstraf for manddrab begået af bønder).

Tysk påvirkning

Hals- og håndsretsbegrebet er af tysk oprindelse og synes at være kommet til Danmark gennem kontakt navnlig med Nordtyskland. Af særlig betydning var forholdene i hertugdømmerne Slesvig og Holsten, som den danske adel henviste til i sine bestræbelser for at opnå hals- og håndsret i Danmark. I 1523 hævdede adelen i kongeriget, at adelen i Slesvig havde bedre forhold på dette område. Det skete, selvom det slesvig-holstenske ridderskab først formelt fik overdraget hals- og håndsret året efter den danske adel (1524). Det er værd at understrege, at hals- og håndsretten blev tilpasset danske forhold. Således fik den danske adel f.eks. aldrig domsmagt ligesom deres tyske standsfæller. Domsmagten var stadig forbeholdt sagsøgtes værneting (herredsting, landsting, retterting). Tættest på en reel domsmagt var de herremænd, som var kongeligt privilegeret med birkeret.

Om leksikonartiklen

Tidsafgrænsning

1400-1660

Periode(r) i danmarkshistorien

1340-1536, 1536-1660

Forfatter

[Jeppe Büchert Netterstrøm](#),
[Michael Nobel Jakobsen](#)

Emneord

[hals- og håndsret](#), [sagefald](#), [middelalder](#), [rigsrådet](#), [Christian 3](#), [Frederik 1](#), [håndfæstning](#), [Holsten](#), [Slesvig](#), [herredsting](#), [birketing](#), [retterting](#), [retssystem](#), [juridiske system](#), [fæster](#)

Sidst redigeret

29.05.2009

Sprog

[Dansk](#)

Medietype

Tekst

Litteratur

Jørgensen, Poul Johannes: Dansk Retshistorie (1940).
Kolderup-Rosenvinge, J. L. A: Om den saakaldte Hals- og Haandsret efter den ældre Lovgivning , i Juridisk Tidsskrift (vol: XVII) (1831), s. 310-343.
Lerdam, Henrik: Birk, lov og ret Birkerettens historie i Danmark indtil 1600 (2004).
Netterstrøm, Jeppe Büchert: Øvrighederne, bønderne og fejden i Danmarks senmiddelalder , i Arnórsdóttir, Agnes S.;

Ingesman, Per og Poulsen, Bjørn (red.): Konge, kirke og samfund. De to øvrighedsmagter i dansk senmiddelalder(2007), s. 301-328.

Udgiver
www.danmarkshistorien.dk,
Institut for Historie og
Områdestudier, Aarhus
Universitet

Hals- og håndsretten og udviklingen af det danske retssystem

I forskningen har det været omdiskuteret, om hals- og håndsretten medførte ikke bare en ret, men også en pligt for herremanden til at tiltale, anklage og straffe sine undergivne, når de overtrådte loven. I hvert fald når det gjaldt manddrab, var herremanden pålagt en sådan pligt. Hvorvidt hals- og håndsretten medførte en pligt (og ikke blot en ret) til at påtale og eksekvere straffe for andre forbrydelser end manddrab, er uvist.

Når adelen fik ret (og i nogle tilfælde pligt) til at anklage og straffe deres undergivne, medførte det en ændring i hele påtalesystemet, og hals- og håndsretten betød, at herremanden for første gang besad en form for "offentlig" anklagemyndighed. Før overdragelsen af hals- og håndsretten var påtalesystemet "privat" og tæt knyttet til værnsforholdet: Herremanden/godsejeren beskyttede (værnede) sine bønder ved at retsforfølge folk, der begik lovbrud mod dem. Indførelsen af hals- og håndsretten betød, at det nu var gerningsmandens herskab (og ikke den krænkedes godsejerværner), som skulle reagere på en begået forbrydelse.

Overgangen til et system, hvor det var forbryderens egen herremand, der påtalte forbrydelsen, betød dog ikke, at værnsforholdet blev overflødig, idet en herremand stadig kunne have interesse i at forfølge udefrakommende, som krænkede hans undergivne. Det gjaldt i særdeleshed, hvis disse udefrakommende lovbrudere ikke blev straffet effektivt af deres egen herremand. I drabssager gav en reces fra 1547 da også godsejerværneren (det vil sige forsvareren for den dræbte) ret til at pågribe drabsmanden og eksekvere dommen, såfremt både drabsmandens eget herskab og den kongelige lensmand forsømte dette.

Hals- og håndsretten i praksis

Vi ved kun lidt om, hvordan hals- og håndsretten fungerede i praksis. Hvad vi kan sige, er, at den påtalepligt i drabssager, som hals- og håndsretten medførte, langtfra altid blev overholdt. Tilsyneladende har det været udbredt, at herremændene lod deres undergivne slippe for straf og i stedet tog bøder af dem under hånden. På den måde fik herremanden både en indtægt og undgik at en af hans fæstegårde kom til at stå ubesat som følge af, at fæstebonden blev henrettet.

Ved siden af adelens hals- og håndsret bestod som sagt et sanktionssystem baseret på, at godsejerværneren til den forurettede bonde forfulgte forbrydelsen. Det skete også, at kongemagten via de kongelige lensmænd i praksis forfulgte forbrydelser begået af adelige godsejeres bønder, selvom sådanne sager principielt hørte under disse adelige godsejeres hals- og håndsret. Endelig havde bønderne ret til på egen hånd (og praktiserede i stort omfang) at føre retssager mod hinanden uafhængigt af både indehavere af hals- og håndsret, godsejerværnere og kongelige lensmænd.

Selvom hals- og håndsretten ikke gav herremanden formel domsmagt, revselsesret eller nogen anden form for ret til vilkårlig afstraffelse af bønderne, var hals- og håndsretten i realiteten et magtmiddel, som herremanden kunne bruge til at undertrykke og udbytte sine fæstebønder.

